

प्रजापतिर्वैश्वामित्रः, प्रजापतिर्वाच्यो वा। विश्वे देवाः। त्रिष्टुप्

इमं महे विदुध्याय शूषं शश्वत्कृत्व ईड्याय प्र जभ्रुः।

शृणोतु नो दम्येभिरनीकैः शृणोत्वग्निर्दिव्यैरजस्रः ॥ ३.०५४.०१

महे- महात्मने। विदुध्याय- उपास्याय। ईड्याय- स्तुत्याय। शश्वत्कृत्वः- भूयो भूयः। शूषम्- सुखकरम्। इमम्- एतं स्तोमम्। प्र- प्रकर्षेण। जभ्रुः- धृतवन्तः। दम्येभिः- दमसम्पन्नैः। अनीकैः- स्वतेजोभिः। दिव्यैः। अजस्रः- निरन्तरः। अग्निः- सुक्रतुः पावकः। नः- अस्माकं स्तोमम्। शृणोतु ॥१॥

महि महे दिवे अर्चा पृथिव्यै कामौ म इच्छञ्चरति प्रजानन्।

ययोर्ह स्तोमे विदथेषु देवाः सपर्यवो मादयन्ते सचायोः ॥ ३.०५४.०२

महे- महते। दिवे- नभसे। पृथिव्यै- भूम्यै। महि- महत्। प्रजानन्। अर्च- पूजय। मे- मम। कामः- मनोरथः। इच्छन्- भवन्तं कामयमानः। चरति। ययोः- ययोर्द्यावापृथिव्योः। स्तोमे- स्तोत्रे। आयोः- मनुष्यस्य। विदथेषु- यज्ञेषु। देवाः। सपर्यवः- परिचरन्तः। सच मादयन्तः- सह तुष्यन्तो भवन्ति ॥२॥

युवोर्ऋतं रोदसी सत्यमस्तु महे षु णः सुविताय प्र भूतम्।

इदं दिवे नमो अग्ने पृथिव्यै सपर्यामि प्रयसा यामि रत्नम् ॥ ३.०५४.०३

युवोः- युवयोः। ऋतम्- प्रकृतिनियत्यात्मकतत्त्वम्। सत्यम्। अस्तु- भवतु। रोदसी- हे द्यावापृथिव्यौ। नः- अस्माकम्। महे- महते। सुविताय- अभ्युदयाय। सु- सुष्ठु। प्र- प्रकर्षेण। भूतम्- भवतम्। अग्ने। दिवे- नभसे। पृथिव्यै- भूम्यै। इदम्- एतत्। नमः- वन्दनम्। प्रयसा- हव्येन। सपर्यामि- परिचरामि। रत्नम्- रमणीयभावनम्। यामि- याचे ॥३॥

उतो हि वाँ पूर्या आविविद्र ऋतावरी रोदसी सत्यवाचः।

नरश्चिद्वां समिथे शूरसातौ ववन्दिरे पृथिवि वेविदानाः ॥ ३.०५४.०४

उतो हि- अपि च। ऋतावरी- प्रकृतिनियतिभूतसत्ययुक्ते। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। वाम्- युवाभ्याम्। सत्यवाचः- सत्यवचनयुक्ताः। पूर्याः- पुराणा उपासकाः। आविविद्रे- लेभिरे। शूरसातौ समिथे- आवरणैर्जनिते युद्धे। पृथिवि- हे द्यावापृथिव्यौ। वाम्- युवाम्। वेविदानाः- जानन्तः। नरः- नेतारः। ववन्दिरे- नमश्चक्रुः ॥४॥

को अद्धा वेद क इह प्र वोचद्देवाँ अच्छा पथ्या३ का समेति।

ददृश्र एषामवमा सदांसि परेषु या गुह्येषु व्रतेषु ॥ ३.०५४.०५

परेषु- उत्तमेषु। गुह्येषु- रहस्येषु। व्रतेषु- धर्मेषु। या- यानि। एषाम्- एतेषामुपासकानां कृते। अवमा- अवमानि उपासकोन्मुखानि। सदांसि- देवसदनानि। ददृश्रे- दृश्यन्ते। तानि। कः। वेदः- जानाति। कः। इह- अत्र। प्र वोचत्- उपदिष्टवान्। देवान्। अच्छ- अभिलक्ष्य। का- कः। पथ्या- मार्गः। समेति- प्राप्नोति ॥५॥

कविर्नृचक्षा अभि षीमचष्ट ऋतस्य योना विघृते मदन्ती।

नाना चक्राते सदनं यथा वेः समानेन क्रतुना संविदाने ॥ ३.०५४.०६

कविः- क्रान्तदर्शी। नृचक्षाः- नेतृदर्शनयुक्तः। सीम्- सर्वतः। अभि अचष्ट- अभ्यपश्यत्। द्यावापृथिव्यौ। ऋतस्य योनौ- प्रकृतिनियतिसद्धानि। मदन्ती- तुष्यन्त्यौ। विघृते- विशेषेण दीप्ते। यथा। वेः- पक्षिणः कुलायं नाना भवति तथा। नाना- पृथग्भूतम्। सदनम्। चक्राते। तथापि। समानेन। क्रतुना- प्रज्ञया कर्मणा वा। संविदाने- परस्परमैकमत्यं प्राप्ते स्तः ॥६॥

समान्या वियुते दूरेअन्ते ध्रुवे पदे तस्थतुर्जागरूके।

उत स्वसारा युवती भवन्ती आदु ब्रुवाते मिथुनानि नाम ॥ ३.०५४.०७

समान्या- समाने । वियुते- वियुक्ते च । दूरेअन्ते- दूरे तथा अन्तिके भवतः । ध्रुवे- स्थिरे । पदे ।
तस्थतुः । जागरूके- जागरणशीले । उत- अपि च । स्वसारा- स्वतः सरणशीले । युवती-
नित्यतरुण्यौ । भवन्ती- भवन्त्यौ । मिथुनानि । नाम- मन्त्रान् । ब्रुवाते- वदतः ॥७॥

विश्वेदेते जनिमा सं विविक्तो महो देवान्बिभ्रती न व्यथेते ।

एजद्धुवं पत्यते विश्वमेकं चरत्पतत्रि विषुणं वि जातम् ॥ ३.०५४.०८

एते- इमे द्यावापृथिव्यौ । विश्वा- सर्वाणि । जनिमा- जातानि । सम्- सम्यक् । विविक्तः-
अवकाशप्रदानेन विभजतः । महः- महतः । देवान् । बिभ्रती- धारयन्त्यौ । न । व्यथेते- व्यथां
प्राप्नुवतः । विश्वम्- सर्वम् । एजद्धुवम्- स्थावरं जङ्गमम् । एकम् । पत्यते- अभिगच्छति । वि
जातम्- विविधतया जातम् । चरत्पतत्रि- स्थावरं जङ्गमम् । विषुणम्- वि तिष्ठते ॥८॥

सना पुराणमध्येम्यारान्महः पितुर्जनितुर्जामि तन्नः ।

देवासो यत्र पनितार एवैरुरौ पथि व्युते तस्थुरन्तः ॥ ३.०५४.०९

महः- महतः । पितुः- जनकस्य । जनितुः- स्रष्टुर्नभसः । सना- सनातनम् । पुराणम्- प्राचीनम् ।
तत् । नः- अस्माकम् । जामि- बान्धव्यम् । अध्येमि । यत्र । उरौ- विस्तृते । व्युते- विविक्ते । पथि-
मार्गे । अन्तः । एवैः- शोभनगतिभिः । देवासः- देवाः । पनितारः- त्वां स्तुवन्तः तिष्ठन्ति ॥९॥

इमं स्तोमं रोदसी प्र ब्रवीम्यदूदराः शृणवन्नग्निजिह्वाः ।

मित्रः सम्राजो वरुणो युवान आदित्यासः कवयः पप्रथानाः ॥ ३.०५४.१०

इमम्- एतम् । स्तोमम्- मन्त्रम् । रोदसी- द्यावापृथिव्यौ प्रति । प्र- प्रकर्षेण । ब्रवीमि- वदामि ।
ऋदूदराः- मृदूदराः । अग्निजिह्वाः- अग्निं स्तुवन्तो देवाः । शृणवन्- शृण्वन्तु । मित्रो वरुणः-
स्नेहाधिदेवता मित्रः । ऋताधिदेवता वरुणः । मित्रावरुणादयः । सम्राजः- सम्यक् दीप्ताः । युवानः-

तरुणाः। आदित्यासः- अखण्डप्रकृतिजाः। कवयः- क्रान्तदर्शिनः। पप्रथानाः- प्रख्याताः
शृण्वन्तु ॥१०॥

हिरण्यपाणिः सविता सुजिह्वस्त्रिरा दिवो विदथे पत्यमानः।

देवेषु च सवितः श्लोकमश्रेरादुस्मभ्यमा सुव सर्वतातिम् ॥ ३.०५४.११

हिरण्यपाणिः- सुवर्णदः। सविता- प्रेरकः सूर्यः। सुजिह्वः- अनुग्रहभाषणः। त्रिः- त्रिवारं प्रातर्मध्यं
सायम्। दिवः- नभसः। विदथे- उपासने। पत्यमानः- आगच्छन् भवति। सवितः- हे सूर्य।
देवेषु। च। श्लोकम्- मन्त्रम्। अश्रेः- प्राप्नुहि। आत्- अनन्तरम्। अस्मभ्यम्- नः। सर्वतातिम्-
सर्वमपेक्षितम्। सुव- प्रेरय ॥११॥

सुकृत्सुपाणिः स्ववाँ ऋतावा देवस्त्वष्टावसे तानि नो धात्।

पूषन्वन्तं ऋभवो मादयध्वमूर्ध्वग्रावाणो अध्वरमतष्ट ॥ ३.०५४.१२

सुकृत्- शोभनकर्मकर्ता। सुपाणिः- शोभनबाहुः। स्ववान्- आत्मवान्। ऋतावा-
प्रकृतिनियतिसम्पन्नः। देवः- द्योतनशीलः। त्वष्टा- तनूकर्ता सूर्यः। अवसे- रक्षायै। तानि। नः-
अस्मभ्यम्। धात्- यच्छतु। पूषन्वन्तः- सूर्ययुक्ताः। ऋभवः- उरुभासमानाः किरणाः।
मादयध्वम्- तुष्यत। ऊर्ध्वग्रावाणः- उच्छिन्नपाषाणाः। पाषाणो जडप्रतीकः। स चेतनाभिमुखो येषां
भवति ते ऊर्ध्वग्रावाणः। अध्वरम्- ध्वररहितकर्म। अतष्ट- निर्मितवन्तः ॥१२॥

विद्युद्रथा मरुतं ऋष्टिमन्तौ दिवो मर्यां ऋतजाता अयासः।

सरस्वती शृणवन् यज्ञियासो धाता रयिं सहवीरं तुरासः ॥ ३.०५४.१३

विद्युद्रथाः- तडिद्रथाः। ऋष्टिमन्तः- आयुधोपेताः। दिवो मर्याः- दिव्याः। ऋतजाताः-
प्रकृतिनियतिजाः। अयासः- शोभनगतिमन्तः। मरुतः- वायवः प्राणविशेषाः। यज्ञियासः-

पूज्याः । तुरासः- क्षिप्रगामिनः । सरस्वती- रसचोदनाधिदेवता । शृण्वन्- शृण्वन्तु । सहवीरम्-
वीर्यसहितम् । रयिम्- दानयोग्यधनम् । धात- धत्त ॥१३॥

विष्णुं स्तोमासः पुरुदस्ममर्का भगस्येव कारिणो यामनि गमन् ।

उरुक्रमः ककुहो यस्य पूर्वीर्न मर्धन्ति युवतयो जनित्रीः ॥ ३.०५४.१४

अर्काः- पूजायुताः । स्तोमासः- मन्त्राः । भगस्येव कारिणः- सौभाग्यकराः । यामनि- मार्गे । यः ।
उरुक्रमः- विस्तृतक्रमणसम्पन्नः । यस्य । पूर्वीः- सनातनीर्नियतीः । जनित्रीः- जनन्यः । युवतयः-
तरुण्यः । ककुहः- मुख्या दिशः । न । मर्धन्ति- नाशयन्ति । तम् । पुरुदस्मम्- बहुकर्माणम् ।
विष्णुम्- व्यापनशीलं परमात्मानम् । गमन्- अनुगच्छन्ति । ॥१४॥

इन्द्रो विश्वैर्वीर्यैः पत्यमान उभे आ पप्रौ रोदसी महित्वा ।

पुरंदरो वृत्रहा धृष्णुषेणः संगृभ्या न आ भरा भूरि पश्वः ॥ ३.०५४.१५

इन्द्रः- ईशनाधिदेवता । विश्वैः- सर्वैः । वीर्यैः । पत्यमानः- प्राप्यमाणः । उभे । रोदसी-
द्यावापृथिव्यौ । महित्वा- स्वमहिम्ना । आ पप्रौ- आपूरयति । पुरन्दरः- बन्धनानां नाशकः । वृत्रहा-
आवरणबाधकः । धृष्णुसेनः- शत्रुधर्षणशीलसेनायुक्तः । सङ्गृभ्य- सङ्गृह्य । नः- अस्मभ्यम् । भूरि-
प्रभूताः । पश्वः- गाः । आ भर- आहर ॥१५॥

नासत्या मे पितरा बन्धुपृच्छा सजात्यमश्विनोश्चारु नाम ।

युवं हि स्थो रयिदौ नो रयीणां दात्रं रक्षेथे अकवैरदब्धा ॥ ३.०५४.१६

नासत्यौ- सत्यशीलौ । मे- मम । पितरौ- पालकौ । बन्धुपृच्छा- बन्धूनां प्रष्टारौ । अश्विनोः-
प्राणेशयोः । चारु- कल्याणः । नाम- मन्त्रः । सजात्यः- सङ्गतः । युवम्- युवाम् । हि- खलु । नः-
अस्मभ्यम् । रयीणां रयिदौ- धनदौ । स्थः- भवथः । अदब्धा- अहिसितौ । दात्रम्- दातारम् ।
अकवैः- अकुत्सितैः कर्मभिः । रक्षेथे- पालयथः ॥१६॥

महत्तद्वः कवयश्चारु नाम यद्ध देवा भवथ विश्व इन्द्रे।

सखं ऋभुभिः पुरुहूत प्रियेभिरिमां धियं सातये तक्षता नः ॥ ३.०५४.१७

कवयः- हे सूक्ष्मदर्शिनः । वः- युष्माकम् । नाम- मन्त्रः । महत्- महान् । चारु- कल्याणः । यत्-
येन मन्त्रेण । विश्वे- सर्वे । देवाः । इन्द्रे- परमेश्वरे । भवथ । सखे- मित्र । पुरुहूत- बहुभिः
साहाय्यायाहूत । प्रियेभिः-प्रियैः । ऋभुभिः- उरु भासमानैश्चित्किरणैः । नः- अस्माकम् । इमाम्-
एताम् । धियम् । सातये- लाभाय । तक्षत- सृज ॥१७॥

अर्यमा णो अदितिर्यज्ञियासोऽदब्धानि वरुणस्य व्रतानि।

युयोत नो अनपत्यानि गन्तोः प्रजावान्नः पशुमाँ अस्तु गातुः ॥ ३.०५४.१८

अर्यमा- सौशील्याधिदेवता । अदितिः- अखण्डप्रकृतिः । यस्य । वरुणस्य- ऋताधिदैवतस्य ।
व्रतानि- धर्माः । अदब्धानि- अहिंसिताः । स वरुणः । यज्ञियासः- परमपूज्या हे देवाः । नः-
अस्माकम् । गन्तोः- शोभनमार्गात् । अनपत्यानि- अपत्यराहित्यादिदुर्भाग्यानि । युयोत-
पृथक्कुरुत । नः- अस्माकम् । गातुः- शोभनमार्गः । प्रजावान्- अपत्यसहितः । पशुमान्-
धेन्वादिधनयुक्तः । अस्तु- भवतु ॥१८॥

देवानाँ दूतः पुरुध प्रसूतोऽनागान्नो वोचतु सर्वताता।

शृणोतु नः पृथिवी द्यौरुतापः सूर्यो नक्षत्रैरुर्वन्तरिक्षम् ॥ ३.०५४.१९

देवानाम्- देवतानाम् । दूतः । पुरुध प्रसूतः- बहुषु देशेषु जातोऽग्निः सत्क्रतुः । सर्वताता- सर्वत्र ।
अनागान्- अपापान् । नः- अस्मान् । वोचतु- वदतु । नः- अस्मान् । पृथिवी- भूमिः । द्यौः- नभः ।
उत- अपि च । आपः । सूर्यः । नक्षत्रैः- ऋक्षैः । उरु- विस्तृतम् । अन्तरिक्षम् । शृणोतु-
शृण्वन्तु ॥१९॥

शृण्वन्तु नो वृषणः पर्वतासो ध्रुवक्षेमास इळ्या मदन्तः।

आदित्यैर्नो अदितिः शृणोतु यच्छन्तु नो मरुतः शर्म भद्रम् ॥ ३.०५४.२०

वृषणः- वर्षकाः । पर्वतासः- गिरयः स्थैर्यप्रतीकाः । ध्रुवक्षेमासः- स्थिरक्षेमाः । इळ्या- मन्त्रेण ।
मदन्तः- तुष्यन्तः । शृण्वन्तु । अदितिः- अखण्डप्रकृतिः । आदित्यैः- अखण्डप्रकृतिजैर्देवैः सह ।
नः- अस्मान् । शृणोतु । मरुतः- प्राणविशेषाः । नः- अस्मभ्यम् । शर्म । भद्रम् । यच्छन्तु-
ददतु ॥२०॥

सदा सुगः पितुमाँ अस्तु पन्था मध्वा देवा ओषधीः सं पिपृक्त ।

भगौ मे अग्ने सख्ये न मृध्या उद्रायो अश्यां सदनं पुरुक्षोः ॥ ३.०५४.२१

सदा- सततम् । पन्थाः- मार्गः । सुगः- सुगम्यः । पितुमान्- अन्नवान् । अस्तु- भवतु । देवाः- हे
देवताः । मध्वा- माधुर्येण । ओषधीः । सम्- सम्यक् । पिपृक्त- सेचयत । अग्ने- पावक सुक्रतो ।
सख्ये- तव मैत्र्याम् । मे- मम । भगः- सौभाग्यम् । न । मृध्याः- विनश्यतु । रायः-
दानयोग्यसम्पदः । पुरुक्षोः- बहन्नस्य । सदनम् । अश्याम्- व्याप्नुयाम् ॥ २१ ॥

स्वदस्व हव्या समिषौ दिदीह्यस्मद्यक्षं मिमीहि श्रवांसि ।

विश्वौ अग्ने पृत्सु ताज्जेषि शत्रूनहा विश्वा सुमना दीदिही नः ॥ ३.०५४.२२

इषः- सदेष्टणामयानि । हव्या- हव्यानि । सम्- सम्यक् । स्वदस्व- स्वादय । श्रवांसि-
अतीन्द्रियश्रवणोपलक्षितदिव्यानुभूतीः । अस्मद्यक्- अस्मदभिमुखीः । मिमीहि- सम्भावय ।
दिदीहि- उद्दीपय । अग्ने । पृत्सु- युद्धेषु । तान् । विश्वान्- सर्वान् । शत्रून्- रिपून् । जेषि- जयसि ।
विश्वा- सर्वेषु । अहा- दिनेषु । सुमनाः- शोभनमनस्कः सन् । नः- अस्मभ्यम् । दीदिहि-
उद्दीपय ॥२२॥